

МАТИЧНЕ КЊИГЕ ЦРКАВА КРАГУЈЕВАЧКИХ КАО ИЗВОР ЗА ГЕНЕАЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА (МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА) – ИЗБОР ИЗ ЗБИРКЕ МАТИЧНИХ КЊИГА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ШУМАДИЈЕ КРАГУЈЕВАЦ

213

Анстракт: Протеклих деценија генеалошка истраживања представљају предмет интересовања појединих архивиста. Сходно томе, овај рад представља основне карактеристике генеалошког метода и приступа кроз историју, као и тренутне тенденције и карактеристике савремених генеалошких истраживања и истраживача у Европи и свету. Међутим, у фокусу се налазе две најтраженије црквене матичне књиге које чува Историјски архив Шумадије (књиге двеју крагујевачких цркви), преко чије се анализе преламају многа значајна питања. На примеру матичних књига Старе и Нове цркве крагујевачке у раду се указује на целокупан принцип истраживачког приступа корисника грађе. Статистички подаци које поседује Служба за заштиту грађе у архиву пружају детаљнији увид у профил просечног истраживача (ниво стручне спреме, циљ истраживања, бројност према полу, и слично). Посебна пажња посвећена је могућностима које пружа матична књига као извор, али и њеним ограничењима са којима се суочава потенцијални корисник. Као најзначајнији проблеми са којима се корисници суочавају наведени су непознавање језика/писа, проблеми са утврђивањем презимена, специфичности уписа несрпског становништва, као и ограничења приликом истраживања матичних књига из родне перспективе. Уместо закључка, рад указује на специфичности техничко-технолошке примене савремених метода и средстава на пољу дигитализације и употребе дигитализоване грађе кроз пример Историјског архива Шумадије Крагујевац.

Кључне речи: генеалозија, матичне књиге, Крагујевац, архивистика, критика извора

КРАТАК ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ ГЕНЕАЛОШКОГ ПРИСТУПА У ЕВРОПИ

Сагледано са позиције целокупног развоја досадашње историографије може се закључити да 17. век представља значајну прекретницу. Након публикација *Хронике града Шнајера* Кристофа Лемана (*Christopf Lehman*), чије се прво издање појавило 1612. године,² неопходност истраживања архивске грађе постала је један од императива у тадашњим оквирима методолошких поставки.³ Међутим, било је и аутора који су инсистирали на коришћењу архивске грађе у толикој мери да су

¹ историчар-архивиста, email: mironicski@gmail.com

² Christoph Lehman, *Chronica der Freyen Reichs Stadt Speyer*, Fievert, Frankfurt, 1612.

³ Markus Friedrich, *The Birth of the Archive: History of Knowledge*, The University of Michigan Press, Michigan, 2018, 166-173

оспоравали квалитет истраживања која не би консултовала похрањене историјске изворе. Међу њима се нарочито истакао црквени историчар раног 18. века Филип Јулијус Ретмејер (*Philipp Julius Rehtmeyer*), који је забележио: „Онај ко би пожелео да напише хронику Брауншвајга или рад сличан томе без коришћења архива и сачуваних докумената био би попут неког који се упустио да пише верску књигу а да претходно није марљиво прикупио текстове из Библије.“⁴ Јасно је да уздизање архивске грађе која обезбеђује кључан принцип веродостојности историјским истраживањима није отпочело са Леополдом Ранкеом (Leopold von Ranke) и историцизмом у 19. веку.

Међутим, у предмодерно и модерно доба постају нарочито значајна питања генеалогije. Многе породице желеле су да сазнају више о својој прошлости, посебно о својим родоначелницима, које су неретко тражили међу библијским, митским или римским јунацима.⁵ Генеалогija је постала друштвено-релевантан облик актуелизације прошлости. Мимо некадашњих монаха и свештеника, сада су се научници и образованији појединци појављивали као генеалози које су одређене породице ангажовале. Свакако да су мотиви породица били различити. Примера ради, у Француској су дуги верски и грађански ратови током 16. века утицали на племићке куће да преиспитају своје међусобне односе, нарочито када је нова краљевска породица Бурбона завладала земљом. Тако су 1595. и 1615. године основане две краљевске канцеларије, *Генеалог краљевих наредби (Généalogiste des Ordres du Roi)* и *Судија по оружју (Juge d'armes)*, чија је сврха била да утврде „племенитост“ бројних породица.⁶ Међутим, правила оваквих генеалошких доказивања временом су имала велике трансформације. Архивска грађа постала је кључни елемент доказивања аутентичности, али је важно нагласити да нису само учени генеалози били укључени у овај процес: угледне, аристократске породице биле су у значајној мери део овог заокрета ка архивима, односно процеса увођења архива у главне токове оновремене културе.⁷

Иако на својеврсни начин уведен још у предмодерно доба, генеалошки метод је контекстуализован у време француског филозофа Мишела Фукоа (Michel Foucault), који је генеалогiju сматрао и за теоријску и методолошку перспективу истраживања. Она је постала и истраживачки метод којим су се објашњавали појмови док су „генеалошка истраживања постала својеврсне историје и критике

⁴ Philipp Julius Rehtmeyer, *Antiquitates Ecclesiasticae Inclytæ Urbis Brunsvigæ*, <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10005493?page=5> (приступљено 28. 6. 2021)

⁵ Исто, 193. Овакви примери сретали су се доста раније и у српској средњовековној историји. Примера ради, харизмархија Немањића детаљно је проучавана последњих деценија. Видети: Ivan M. Kolarić, *Charismarhia of the Nemanjić dynasty*, *Sociološki pregled*, vol. 30, iss. 4, Beograd, 1996, 513-548.

⁶ Као пример може послужити Andre Burguiere, *La Mémoire Familiale du Bourgeois Gentilhomme: Généalogies Domestiques en France aux XVIIe et XVIIIe Siècles*, <https://www.cambridge.org/core/journals/Annales-histoire-sciences-sociales/article/abs/la-memoire-familiale-du-bourgeois-gentilhomme-genealogies-domestiques-en-france-aux-xvii-et-xviii-siecles/9BDF06F2EE052DCAD5F8B89641339161> (приступљено 30. 6. 2021)

⁷ Daniel R. Woolf, *The Social Circulation of The Past: English Historical Culture 1500–1730*, Oxford, 2003, 99-101.

садашњости“.⁸ Следећи Кантово (*Immanuel Kant*) питање „Шта смо ми у нашој садашњости?“,⁹ Фуко сматра да се генеалогичка супротставља „метаисторијском развоју идеалних значења и бескрајних телеологија“, односно тражењу порекла, дакле не и самој историји.¹⁰ Истраживачи с правом сматрају да је генеалогичка код Фукоа добила „својеврсни заокрет у разумевању повести“.¹¹ Данас се на основу радова овог француског филозофа и теоретичара може говорити о три особине сваке генеалогичке: (1) историјска онтологија нас самих у нашим односима са истином; (2) историјска онтологија нас самих у нашим односима са пољем моћи; (3) историјска онтологија нас самих у нашим односима са моралом.¹² Генеалогичка техника истраживања, у најкраћим цртама, тежи да критички преиспита етаблиране концепције моћи/знања и дискурса или да, како је Уна Кроули приметила, дестабилизује постојеће конструкте који су узети као датост.¹³ Овај приступ треба сагледавати у корелацији са теоријским поставкама Мишела Фукоа који је својим генеалогичким анализама најпре оспоравао традиционалне праксе у историји/историографији, као и филозофске претпоставке и утемељене концепције знања. Док је Ниче генеалогичку везивао искључиво за морал, код Фукоа постоји плурал генеалогичка које имају критичку сврху – у почетку дестабилизацију владајућих структура моћи.¹⁴

САВРЕМЕНА ГЕНЕАЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА У АРХИВИМА И ПРОФИЛ ИСТРАЖИВАЧА

Када је чувени амерички архивиста Ричард Кокс (*Richard Cox*) већ прилично давне 1984. године изјавио да је генеалогичка „најјавнија“ у односу на све „историје“ које се нуде јавности,¹⁵ вероватно ни сам није могао да наслути у којој ће мери архиви у будућности преиспитивати своју улогу, нарочито у релацији са истраживачима породичне историје. Године 2002. Одбор за информисање и кориснике службе Међународног архивског савета (ICA-COU) састао се у Шведској како би, као један од циљева деловања, предложио генеалогичку, јер је у многим културама порасло

⁸ Dušan Marinković, Dušan Ristić, *Genealoška analitika kao kvalitativna metodologija*, Zbornik radova sa XXVI naučne konferencije Pedagoška istraživanja i školska praksa Instituta za pedagoška istraživanja, Beograd, 2021, 12.

⁹ Michel Foucault, *The Political Technologies of Individuals*, *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault* (Eds. Luther H. Martin and Huck Gutman) The University of Massachusetts Press, Massachusetts, 1988, 145.

¹⁰ Mišel Fuko, *Niče, genealogija, istorija y: Mišel Fuko – Spisi i razgovori* (ur. Mladen Kozomara), Fedon, Beograd, 2010, 60.

¹¹ D. Marinković, D. Ristić, *н. д.*, 13.

¹² Исто

¹³ Una Crowley, *Genealogy, method*, *International Encyclopedia of Human Geography* (Eds. Rob Kitchin and Nigel Thrift), Elsevier, Amsterdam, 2009, 341-344.

¹⁴ Aleksandar Matković, *Genealogija dipozitiva: Fuko između Ničea i Hegela, Mišljenje, verovanje, delanje: filozofsko orijentisanje u političkoj situaciji* (priredili Nikolić, Olga, Velinov Marija, Stevens Lucy, Cvejić Igor), Beograd: Udruženje studenata filozofije Beograda, 2013, 101-102.

¹⁵ Richard J. Cox, *Genealogy and Public History: New Genealogical Guides and Their Implications for Public Historians*, *The Public Historian* 6-2, Oakland, 1984, 89-96.

интересовање за овај вид истраживања. Одбор је дао пример просечног истраживача који на интернету покушава да пронађе земљишне евиденције свог родног места или места породичног порекла, како би се тек онда обратио одређеном архиву у циљу истраживања сопствене породичне историје. Нека од питања о којима се дискутовало била су: зашто земљишне књиге не публиковати на интернету како човек-истраживач не би морао да прође пола Европе или света да дође до истих; уколико је нека грађа овог типа већ била на интернету – откуд она тамо, у чијем је поседу била и ко је дао овлашћење за њено публикавање; да ли лица која имају овакву грађу њу радије уступају у комерцијалне сврхе или, пак, верским установама? Архивисти су овом приликом закључили да се дефинитивно појавио нови профил истраживача породичне историје – информисанији, окренут ка интернету, али који је истовремено и присталица архива.¹⁶

216

Данас у Сједињеним Америчким Државама и земљама Западне Европе постоји уверење да у архивима и посебним одељењима библиотека генеалогски истраживачи чине највећу корисничку групу. Премда статистички подацима о врстама корисника нису лако доступни, већина архивиста сматра да број истраживача породичне историје још увек расте. Примера ради, ови истраживачи чине од 50% до 90% свих корисника северних држава САД-а, као и Уједињеног краљевства.¹⁷

Током 20. века архиви су расли и као последица технолошко-образовне револуције, а са њима је расла и грађа потенцијално занимљива истраживачима породичне историје. У САД-у и Западној Европи постојала је извесна сарадња генеалогских организација са архивским службама које су често заједно обилазиле и евидентирале грађу која је похрањена у неусловним објектима, тражећи начине да је сместе на неко адекватно место за чување како би била доступна и будућим генерацијама. Међутим, све до деведесетих година прошлог века овај рад је носио карактеристике елитизма или макар извесне привилегованости, јер је простор за истраживање, у физичком смислу, припадао или држави или некој добростојећој, етаблираној организацији.¹⁸ Масовнија употреба интернета од 21. века учинила је да се уз помоћ њега истражује породична историја. Појава интернета донела је многе проблеме, од којих су се неки одражавали и на одређене државне политике. Примера ради, Канада је почетком 2002. године публиковала своје пописе од 1901. године, али се друштва историчара породичне историје ујединила у притужбама око начина на које је ово публикавање извршено. Жалба је стигла и до Међународног архивског

¹⁶ Susan Tucker, *Doors Opening Wider: Library and Archival Services to Family History*, *Archivaria* 61, Ottawa, 2006, 129.

¹⁷ Public Services Quality Group of the National Council on Archives, *Survey Of Visitors To British Archives 2002, National Report Weighted Regional & UK Report*; Public Services Quality Group of the National Council on Archives, *Survey Of Visitors To British Archives 2004, National Report Weighted Regional & UK Report*; Public Services Quality Group of the National Council on Archives, *Survey Of Visitors To British Archives 2006, National Report Weighted Regional & UK Report 2008*, <https://www.archives.org.uk/what-we-do/archive-surveys.html> (приступљено 27. 6. 2021)

¹⁸ Helen Wood, *The Fetish of the Document: An Exploration of Attitudes towards Archives*, *New Directions in Archival Research* (Eds. Margaret Proctor and Chris P. Lewis) Liverpool University Centre for Archive Studies, Liverpool, 2000, 20-48.

савета. Три године касније, ове организације однеле су победу тако што је на сајту канадског *Генеалогског центра* објављен попис из 1911. године без икаквих ограничења, у комплетној верзији и онлајн форми.¹⁹

Промишљање о савременом истраживачу чији примарни (ако не и једини) разлог за долазак у архив представља генеалогско истраживање стоји у тесној вези са уоченом проблематиком односа званичних институција и запослених према овој корисничкој групи. Наиме, одређена истраживања су показала да архивисти и библиотекари ове истраживаче третирају као проблематичне кориснике. Као најучесталији разлози издвојили су се неадекватно руковање грађом, необавештеност о специфичним архивским евиденцијама, као и неретко непоседовање елементарних знања из области са којом долазе у додир.²⁰ Са друге стране, ова истраживања показала су и да институције често имају јасну „хијерархију корисника“, где истраживачи који раде на докторским дисертацијама и/или озбиљним студијама имају приоритет док „породични историчари“ у оквиру ње заузимају ниско место.²¹ Међутим, генеалогска истраживања не могу а да се не доведу у везу са генералном проблематиком односа *велике* и *мале* историје. Од када су историчари Рој Розенцвајг (*Roy Rosenzweig*) и Дејвид Телен (*David Thelen*) иступили са тврдњом да историја великих наратива све мање буди интересовање код публике, ретки су истраживачи који су својим радовима успели да побију ову тврдњу. Обимно истраживање које су Розенцвајг и Телен спровели указало је да људи *историју* углавном схватају као историју знаменитих личности и званичних наратива у којима се појединци налазе на маргинама или су потпуно изгубљени. Овај закључак је и данас тешко оспорити, као и утисак анкетираних да би волели да прикази прошлости буду више лични а самим тим и емотивнији,²² што стоји у супротности са поменутиим „великим наративима“. Премда заинтересованост истраживача за породичну историју може представљати нов оквир истраживања, несумњиво је да је један од водећих мотива формирање или одржавање колективног памћења. Како је приметио Тодор Кулић, колективно памћење повезује носиоце сећања у „живе заједнице сећања са нарочитим ослонцима“ те породицу повезују управо предање, генеалогско стабло или породични албум са фотографијама.²³ Оваква сећања штите и идентитет личности, те не чуди што су генеалогски истраживачи и данас заступљени у значајном броју. Међутим, будући да су ретке прецизније статистичке анализе профила корисника архивске грађе, број генеалогских истраживача у нашој земљи може се само претпостављати.

На нашим просторима је последњих деценија изражено интересовање за проучавањем порекла породица (генеалогска истраживања). Миграције станов-

¹⁹ Susan Tucker, *н. д.*, 132.

²⁰ Исто, 133.

²¹ Elisabeth Shown Mills, *Genealogy in the 'Information Age': History's New Frontier?*, National Genealogical Society Quarterly 91, Washington, 2003, 260-278.

²² Roy Rosenzweig, David Thelen, *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*, New York, 1998, 89-104.

²³ Todor Kuljić, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd, 2006, 10

ништва несумњиво представљају један од фактора који је допринео овој појави. У прилог томе се може навести управо период настанка најзначајнијих, односно најпосећенијих генеалošких сајтова. Примера ради, хрватски портал *Родословље* (*rodoslovlje.hr*) основан је 2005, док је у Србији истоимени портал (*www.rodoslovlje.rs*) основан три године раније. Представљање самих архива на интернету и генеалošких сајтова на простору СФРЈ истраживала је архивисткиња Слободанка Цветковић.²⁴ Формирање и рад оваквих портала свакако да доприноси, између осталог, и промоцији генеалošких истраживања. У Србији се нарочито истичу *Српски генеалošки центар*, основан 2001. године у Београду, који је публикувао многе значајне студије и истраживања, преваходно из области етнологије и антропологије, као и *Друштво српских родословаца Порекло*, са истоименим сајтом (*poreklo.rs*) покренутим 2012. године. У оквиру овог портала формиран је *Српски ДНК пројекат*, у оквиру кога је евидентирано преко 3500 особа које су урадиле Y-ДНК анализу, односно установиле своје порекло по мушкој линији.²⁵

218

ЦРКВЕНЕ МАТИЧНЕ КЊИГЕ – ПОЧЕЦИ И ПРИМЕНА

Црквене матичне књиге представљају историјски извор првог реда, део културне баштине Србије од изузетног значаја. Оне су крунски доказ и драгоценост сведочанства идентитета и битисања српског народа. О историјату и настанку црквених матичних књига писани су бројни радови и прикази еминентних архивиста и представника научних кругова како у Србији, тако и у окружењу (суседним државама у којима и данас делује српска православна црква). Стога су у раду представљена општа места у духу нових открића и теоретског приступа која произилазе из вишегодишњег бављења матичном књигом.²⁶

Црквени протоколи који се налазе у Историјском архиву Шумадије у Крагујевцу, као и у већини Архива широм Србије, углавном датирају из 1837. године.²⁷

²⁴ Slobodanka Cvetković, *Izvori za genealoška istraživanja na Internetu na prostoru bivše SFRJ*, Glasnik arhiva i arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, II Kongres arhivista Bosne i Hercegovine (sa međunarodnim učešćem), 5-7. jun 2013, Bihać, XLIII/2013, Sarajevo, 2013, 165-183.

²⁵ <https://www.poreklo.rs/o-nama/> (приступљено 25. 11. 2021)

²⁶ Међу незаобилазним радовима треба поменути: Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, Београд, 1897; Радослав Грујић, *Први кораци увођења црквених матица код Срба*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, књ. VII, Нови Сад, 1934, 327; Мирољуб Арсић, *Црквене матичне књиге у законским прописима Кнежевине Србије*, Архивски преглед 1/4, Београд, 2000, 52-59; Јасмина Бенмасур, *Управноправни аспект матичних књига и њихов значај у доказном управном поступку* (докторска дисертација: Универзитет Цон Незбит), Београд, 2016; Јасмина Живковић, *Заштита црквених матичних књига као дела културне баштине Србије* (упоредна анализа стања у матици и дијаспори), <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/zastita-arhivske-grade-van-arhiva/69-s-in-ziv-vic-z-sh-i-cr-v-nih-icnih-njig-dl-ul-urn-b-sh-in-srbi-up-r-dn-n-liz-s-nj-uci-i-di-sp-ri> (приступљено 24. 6. 2021); Слободанка Цветковић, *Црквене матичне књиге у Историјском архиву Пожаревац: преузимање, смештај, обрада и коришћење*, Археон: часопис архива Војводине 3, Нови Сад, 2020, 129-148.

²⁷ Оснивањем Конзисторије Митрополије Књажевства Српског (1836) донета је одлука

Изузетак представљају протокол Саборне цркве у Београду из 1816. и цркве Шабачке из 1824. године. Међутим, у светлу нових истраживања поуздано је утврђено да су у Цркви Крагујевачкој Сошествија Свјатаго Духа, познатој и као Стара или Милошева црква, вођени протоколи рођених и венчаних од 1823. године, што наводи на претпоставку да су свештеници већ након 1816. године и на простору испод Саве и Дунава у много већој мери водили евиденције рођених, венчаних и умрлих на нивоу парохија, него што се до сада закључивало, а да су од 1837. године заправо дефинисани начин и обавеза вођења евиденција у свим црквама. На самом почетку оне су вођене искључиво као евиденције о верницима који су подвргнути одређеним обредима по канонима. Те евиденције су биле писане руком, без штампаних шаблона, у свештеничким бележницама,²⁸ док се, по прописивању правила за државну штампарију, уписи пароха преписују и кориче касније у односу на време настанка самих уписа, па тако долази до устаљених модела који су данас познати. Томе у прилог сведоче и различити шаблони штампаних уписника који се углавном препознају у три модела везана за различите године штампе и примену писма која прате језичку реформу, о чему ће касније бити речи.

Матичне књиге су вођене у оквиру верских заједница као потреба државе да има увид, евиденцију и контролу над становништвом за потребе административних, верских, војних и политичких ауторитета. Иако је предвиђено шта се од података мора уписати, то није увек поштовано јер је посао обављан без упутстава и контроле, тако да се може рећи да су књиге вођене мање или више уредно. Пропуста је било, углавном случајних, изазваних болешћу или немарношћу свештеника и пролонгирањем уписа за касније време. Тада би се податак заборавио или погрешно уписао. Тако унети подаци не могу се без резерве сматрати тачним и поузданим, али је тешко наћи друге чињенице које се могу упоредити са овим, у смислу критике исказа и утврђивања истинитости. Ни ниво писмености свештеника није био једнак: примера ради, старији су углавном били мање образовани, за разлику од млађих. Овај проблем је нарочито видљив у првој половини 19. века. Статистичко одељење при Министарству финансија које је преузело на себе контролу уношења података у матичне књиге основано је 1862, да би 1879. године ово одељење дало упутства свештеницима како да се уписују важни догађаји (рођења, смрт и венчања). Од тада почиње релативно уређено вођење података под контролом државе.²⁹

Црквена администрација водила је матичну евиденцију током свих ратних дешавања у којима је Србија учествовала током прве половине 20. века (балкански ратови, Први и Други светски рат) на начин прилагођен датим околностима. У пракси се дешавало да свештеници за време трајања ратова или избеглиштва воде привремене протоколе својих парохија које су накнадно уписивали у званичне књиге. Примера ради, страдали војници Шумадијске дивизије приликом опсаде Скадра

да се у свакој цркви од 1837. године започне вођење протокола крштених, венчаних и умрлих. О томе, као и о каснијој законској регулативи која се односи на матичне књиге, писани су бројни радови реномираних српских архивиста.

²⁸ Примера ради, такве бележнице постоје у Архиву у Араду за српску православну цркву Св. Апостола Петра и Павла.

²⁹ Милош М. Марсенић, *Црквене Матичне књиге као извори демографских података локалне заједнице*, Баштина 44, Приштина-Лепосавић, 2018, 183-186.

1913. године уписани су у Протокол умрлих цркава крагујевачких 1914, док су страдали војници на Солунском фронту уписивани по ослобођењу земље 1918. године.

Након окончања Другог светског рата, увођењем нове државно-друштвене организације, држава је показала велико интересовање за матичну евиденцију, па су надлежности вођења матичних књига пренете на матичне службе Народних одбора (општина). *Закон о државним матичним књигама* донет је 1946, а недуго затим и одлука да се црквене матичне књиге преузму од цркава ради преписивања које је требало да се заврши 31. децембра 1950. године. Тако су матичне књиге доспеле и углавном остале у општинским матичним службама. Како наводи Слободанка Цветковић, у Србији су матичне књиге свих вероисповести пописане 1967, а преузимања матичних књига у архиве у Србији започели су самоиницијативно поједини архиви 1983. године.³⁰ Архиви су били обавезни да се укључе у начин припреме за предају, као и да обезбеде адекватне услове за смештај и старање о књигама на најбољи могући начин, а предвиђено је и да заинтересованим лицима омогуће увид у матичне књиге које су преузете од матичара. Одлуком Владе Републике Србије из 2011. године решено је да се матичне књиге врате црквама и верским заједницама од којих су преузете.³¹

220

ЗБИРКА МАТИЧНИХ КЊИГА У ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ ШУМАДИЈЕ КРАГУЈЕВАЦ

Историјски архив Шумадије Крагујевац, који данас покрива територију града Крагујевца и општина Топола, Аранђеловац, Кнић, Баточина и Лапово, основан је 1952. године као Градска државна архива са далеко већом јурисдикцијом. У његов састав су ушла три града (Крагујевац, Краљево и Нови Пазар) и осам срезова (Крагујевачки, Орашачки, Гружански, Левачки, Жички, Дежевски, Студенички и Штавачки).³² Ова велика територијална надлежност утицала је на то да значајан број црквених матичних књига које су преузете од стране Градске државне архиве у Крагујевцу касније буде предат новооснованим архивима у складу са њиховим територијалним надлежностима. Формирање Збирке матичних књига у Шумадијском архиву отпочело је још 1954. године првим преузимањима црквених протокола од Народних одбора и њихових управа.³³ На захтев НОО Крагујевац, одељења за Унутрашње послове бр. 4730/1-63 од 26. марта 1963. године, Архив је формирао комисију која је извршила прво преузимање матичних књига цркава крагујевачких.³⁴ Са масовним преузимањима наставило се 1988, на захтев Секретаријата за општу управу СО Крагујевац, бр. 04-721 од 23. децембра 1988. године. Преузете су књиге готово свих матичних служби општина на територији града Крагујевца, међу који-

³⁰ С. Цветковић, *Црквене матичне књиге у Историјском архиву Пожаревац...*, 132.

³¹ М. Марсенић, *н. д.*, 186..

³² Бориша Радовановић, *Споменица Историјског архива Шумадије у Крагујевцу 1952–2002*, Крагујевац, 2002, 27-36.

³³ *Записник о преузимању грађе између ИАШК и Општине Лапово* од 9. септембра 1954. године

³⁴ *Записник о преузимању грађе између ИАШК и НОО одељење за унутрашње послове* бр. 03-4730/1-63 од 26. марта 1963. године.

ма и књиге Старе и Нове цркве крагујевачке, да би последње веће преузимање протокола било окончано 2019. године.³⁵ Збирку матичних књига у Историјском архиву Шумадије данас чини 556 књига, насталих у оквиру рада 42 цркве и манастира са простора деловања Шумадијске и Жичке епархије. Изузетак представљају књиге Пећке патријаршије за парохију Пећ, преузете од Полицијске управе Пећ у Крагујевцу 2017. и 2019. године (МКР 1897-1914, 1 књ.; МКУ 1914-1919, 1 књ. за Прву парохију пећке вароши и МКУ 1914-1918, 1 књ. за Другу парохију пећке вароши).³⁶ Од доношења одлуке Владе Републике Србије 2011. године о враћању црквених матичних књига верским заједницама од којих су преузете, важно је напоменути да није било иницијативе надлежних епархија на територији шумадијског Архива да се ова одлука практично спроведе.

Последњих година Архив је предузео озбиљне кораке ка спровођењу дигитализације, микрофилмовања и заштите постојеће збирке, на којој се није радило више деценија. Пројекти подржани од стране Министарства културе омогућили су да се за кратко време изврши дигитализација и микрофилмовање књига насталих у раду четрнаест цркава: укупно 230 књига, од чега 100 припада Старој и Новој цркви крагујевачкој. Стара црква крагујевачка, Храм Сошествија Свјатаго Духа, познатија као Милошева црква, изграђена је 1818. године под покровитељством кнеза Милоша Обреновића, у време када је Крагујевац проглашен за прву престоницу обновљене Србије. Са вођењем матичних књига у овој цркви започело се већ 1823. године. Занимљиво је да се прве књиге рођених, венчаних и умрлих и данас налазе у Цркви, као и књиге појединих парохија које су јој припадале а које су вођене од стране парохијских свештеника у другој половини 19. века. Нема поузданих информација нити објашњења који би разјаснили чињеницу да оне нису одузете након 1946. године, с обзиром да су све остале књиге прошле кроз ову процедуру. У ризници Старе цркве налазе се матичне књиге рођених за период 1823–1852, 1837–1842. и 1842–1847, затим матичне књиге венчаних од 1823. до 1836. и од 1837. до 1849, као и матичне књиге умрлих од 1837. до 1843 и од 1843. до 1850. године.

Табела 1: *Списак матичних књига Старе цркве у ИАШК*

Врста књига	рођених	венчаних	умрлих
Распон година	1847-1914	1849-1929	1850-1930
Број књига	23	10	21

Табела 2: *Списак регистара Старе цркве у ИАШК*

Врста регистра	рођених	венчаних	умрлих
Распон година	1836-1878	1849-1869	1886-1922
	1879-1885	1886-1929	1902-1928
			1922-1946
Број регистара	2	2	3

³⁵ *Записници о преузимању грађе* бр. 04-721 од 23. децембра 1988. и 17. маја 2019. године.

³⁶ *Записник о преузимању грађе* бр. 04-953 од 20. маја 2019. године

У табели 1 и 2 налази се списак матичних књига и регистара који се налазе у ИАШК.

Нова, односно Саборна црква крагујевачка, Храм Успења Пресвете Богородице, саграђена је и почела са радом пред сам крај 1884. године. Књиге Нове цркве од њеног оснивања налазе се у Архиву и представљене су у табели 3, док је преостала референтна грађа представљена у табелама 4, 5 и 6. Књиге су у добром стању, укорићене су, микрофилмоване и дигитализоване. Планирано је да се у наредном периоду оконча дигитализација целокупне збирке, чиме би се поред бројних предности које такав вид заштите доноси, спремно дочекало и евентуално враћање књига верским заједницама.

Табела 3: *Списак матичних књига Нове цркве у ИАШК*

222

Врста књига	рођених	венчаних	умрлих
Распон година	1884-1915	1889-1928	1888-1932
	1946-1949		1947-1949
Број књига	16	4	16

Табела 4: *Списак посебних књига Нове цркве у ИАШК*

Посебна књига	рођених	венчаних	умрлих
Распон година	19. и 20. век	/	/
	Препис		
Број књига	1	/	/

Табела 5: *Списак привремених протокола Нове цркве у ИАШК*

Привремени протокол	рођених	венчаних	умрлих
Распон година	/	1934-1935	1915-1917
Број протокола	/	1 (заједничка свеска)	

Табела 6: *Списак регистара Нове цркве у ИАШК*

Регистри	рођених	венчаних	умрлих
Распон година	1886-1926	/	1854-1884
			1879-1901/1910
Број регистара	1	/	2

ПРОФИЛ КОРИСНИКА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ ШУМАДИЈЕ КРАГУЈЕВАЦ

Истраживања у циљу анализе, статистичке обраде и профилисања корисника архивске грађе још увек су, како на локалном, тако и на регионалном и републичком нивоу, у повоју, премда је још седамдесетих година прошлог века мр Средоје Ла-

лић писао о значају аналитике фондова који се потражују, као и о структури самих корисника у циљу унапређења архивске делатности.³⁷ Овом темом на простору деловања Архива Суботице бавио се и архивски саветник Стеван Мачковић³⁸ Највећи допринос проучавању структуре истраживача архивске грађе у Србији дала је Јелица Рељић приређивањем капиталног дела *Књига истраживача Архива Србије* у три тома.³⁹

Историјски архив Шумадије до сада није спровео истраживање у циљу профилисања својих корисника. Делимично оправдање лежи у чињеници да у Архиву не постоји стандардна информативна служба која би водила прецизнију евиденцију о корисницима. Услед тога не постоје довољно прецизни подаци који би нам омогућили увид у тренд раста корисника који су показивали интересовање за Збирку матичних књига ИАШК. Служба за заштиту грађе у архиву на себе је последњих година преузела својеврсну обавезу евидентирања корисника. Међутим, важно је напоменути да она евидентира искључиво нове кориснике тако да у пракси, за сваку годину понаособ, постоји статистичка евиденција о новим истраживачима (квантитативном методом нису укључени ранији корисници). Образац који нови корисници попуњавају непосредно по уласку у Читаоницу, осим личних података, садржи списак фондова који истраживачи потражују, као и разлоге њиховог истраживања који се наводе у слободној форми (нису понуђени одговори). *Правилник о условима и начину коришћења архивске грађе у ИАШК* донет је деведесетих година и од тада није прилагођаван новонасталим околностима, што у свакодневном раду доводи до раскорака између теорије (правилника) и праксе (примери: *Правилник* предвиђа попуњавање реверса за наручивање грађе, које се у пракси не врши; предвиђа се коришћење микрофилмова за све фондове који су микрофилмовани, али у пракси корисници ИАШК никада није омогућено читање микрофилмова и др.)

На основу евиденције Службе за период од 2012. до 2020. године регистровано је 373 нових корисника. За потребе овог рада битно је указати на податак да је 166 лица користило матичне књиге у циљу генеалošких истраживања. Овај број не обухвата кориснике Архива који су се такође бавили проучавањем породичне историје, будући да су они користили друге фондове и збирке. Тиме долазимо до важног закључка да је нешто мање од половине укупног броја нових корисника ИАШК (44,5%) заправо потраживало и истраживало матичне књиге у циљу реконструкције својих породичних историја. Од 166 лица превагу су однели мушкарци (142 или 85,5%). Жене су, дакле, у значајно мањем броју потраживале матичне књиге (24, односно 14,5%). У овом контексту занимљиво је скренути пажњу на податак да су у наведеном периоду евидентирана 94 истраживача женског пола, што нам

³⁷ Мр Средоје Лалић је објавио чланак *Опите карактеристике коришћења архивске грађе и структуре корисника архивске грађе у архивима САП Воводина* у Сремским Карловцима 1976. године.

³⁸ Стеван Мачковић, *О структури и профилу корисника архивске грађе у Историјском архиву Суботица (2005–2008)*, Ех ранаиона 14, Суботица, 2010, 5-11.

³⁹ *Књига истраживача Архива Србије*, књ. 1, 1901–1933 (приредила Рељић Јелица), Београд: Архив Србије, 2018; *Књига истраживача Архива Србије*, књ. 2, 1934–1939 (приредила Рељић Јелица), Београд: Архив Србије, 2018; *Књига истраживача Архива Србије*, књ. 3, 1940–1945 (приредила Рељић Јелица), Београд: Архив Србије, 2020.

говори да су оне генерално ређе истраживале, па самим тим и породичну историју. На основу постојећих евиденционих образаца може се утврдити просечна старосна доб истраживача у овом периоду: најстарији корисник мушког пола је рођен 1928, а најмлађи 2006. године. За женски пол статистика је слична: најстарија корисница је 1936. годиште, док је најмлађа рођена 2003. године.

Говорећи о профилу корисника архивске грађе, Мачковић је јасно дефинисао две велике и међусобно различите групе. Прву представљају лица заинтересована за одређене податке, која истраживању приступају самостално и у складу са процедуром и прописима архива. Резултате својих истраживања већином користе за личне радове: научне приказе, семинаре, докторске дисертације, дипломске, публицистичке радове и слично, за постизање генелošких истраживања (породичних историја), допуњавања родослова својих фамилија, као и у друге сврхе. Ову групу корисника архиви дефинишу као истраживаче. Другу групу чине лица и правни субјекти којима су подаци из архива већином потребни као званична акта или документација техничке природе.⁴⁰ Ова група корисника у пракси готово да нема контакт са архивском грађом, већ архивски службеници за њих обављају тај посао и издају тражена уверења, преписе или оверене копије, па их нећемо даље анализирати.

У фокусу овог рада налази се група истраживача који се могу означити као корисници протокола цркава крагујевачких, те ће запажања и извесни закључци бити донети на основу њихове анализе. На примеру интересовања корисника за протоколима ових цркава можемо дати ближу слику о потребама самих корисника, њиховим очекивањима, предзнањима, искуствима у коришћењу архивске грађе, али и извести закључке о самим изворима и подробније дефинисати њихова ограничења. Прва карактеристика која јасно дефинише приступ самих истраживача јесте степен њиховог образовања. Према није нужно предуслов за добро познавање и адекватан приступ архивској грађи, оградајујући се од било каквог степена дискриминације у односу на кориснике са нижим степеном образовања, факултетско образовање даје видљиве предности у разумевању материје. Ова појава посебно долази до изражаја када истраживачи долазе из основне струке (историчари) или када су представници других друштвено-хуманистичких наука. Међутим, код самих корисника са високим степеном образовања приметно је да старосна граница има значајну улогу. Врло су чести примери да образовање уступа место искуству, односно да, иако високообразовани, млади људи који никада нису приступали истраживању архивске грађе немају предности у односу на дугогодишње истраживаче локалних тема који су упорним радом, стрпљењем и вољом овладали и ушли у све поре трагања за податком. Јасно је да се ова карактеристика највероватније уочава код свих почетника у периоду када започињу да се баве својим *занатом* или, уопште говорећи, одређеним послом.

Сваког истраживача красе сопствена индивидуалност, лични потенцијали и дефинисаност. Велику улогу имају вољни момент, као и изграђена потенцијална очекивања, која неретко буду у супротности са практичним радом. Приметан број истраживача долази са јасно формулисаним питањима, али и потенцијално изграђеним очекиваним одговорима, те није редак случај да су разочарања огромна

⁴⁰ С. Мачковић, *н. д.*, 5.

и почетни ентузијазам урушен када сазнају да је пут до открића података врло комплексан а можда и без успеха. Најчешћи пример оваквог приступа у генеалогским истраживањима у вези је са периодом настанка књига. Очекивања су врло честа да уписи сежу дубље у прошлост. Веће разочарање може да произведе само чињеница да књиге за одређени период за који су постојали уписи није сачувана или се не налази у Архиву.

Приметно је да млађе генерације готово беспрекорно владају савременим техничко-технолошким средствима (неретко боље и од самих архивиста), те да су и њихова размишљања и очекивања резултат присутних трендова модерног друштва. Очекивања су да физички приступ архивској грађи у потпуности замене виртуелни приступ, употреба интернета и дигиталне грађе. Губитак интересовања услед немогућности електронске претраге није редак пример. Са друге стране, важно је напоменути да постоји и групација чију фасцинацију заокупљају традиционална методологија и сам физички контакт са изворима.

Код истраживача породичне историје уочена је једна специфичност која може представљати самостално истраживачко питање. Деценијски рад у Архиву указао је да се, приликом потраживања протокола цркава крагујевачких, јасно диференцирају две групе. Иако увек постоје изузеци, пракса је показала да људи из руралних, пасивнијих средина, без обзира на старост и ниво образовања, далеко више познају своју породичну вертикалу. Они, према неписаном правилу, знају значајно више имена, година и специфичности које се односе на њихове претке. Насупрот томе, истраживачи који припадају грађанском слоју и потичу из урбаних средина или долазе из редова наших емиграната друге или треће генерације, најчешће немају прецизније податке у вези са лицима која истражују. На основу професионалног искуства може се рећи да прва група истраживача, која у својој култури сећања одржава у животу родбинске везе, релације, разгрантости сродства и широку мрежу фамилијарних линија, приликом генеалогских истраживања има огромну предност и чврсте основе за истраживање породичних историја. Без доброг предзнања самог истраживача истраживање је врло често мукотрпно, обесхрабрујуће и неретко се завршава разочарањем, одустајањем и без постигнутих резултата.

ОГРАНИЧЕЊА ЦРКВЕНИХ МАТИЧНИХ КЊИГА КАО ИЗВОРА ЗА ГЕНЕАЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Данас постоји општа сагласност истраживача да црквена матична књига представља једно од најдрагоценијих сведочанстава свога времена, али и примарни извор за разноврсна истраживања и анализе. Као сведок времена у коме су настале, саме по себи представљају непроцењиво културно историјско добро, али су истовремено и сведок државотворних и друштвено-политичких промена, прогреса и прилика.

С обзиром да није могуће урадити озбиљније генеалогско истраживање или реконструкцију породичне историје без свеобухватне претраге црквених матичних књига, потребно је указати на одређена ограничења које ови извори са собом доносе. Оваква критичка анализа извора ни у ком случају нема за циљ да умањи значај и

вредност самих књига, већа да потенцијалном истраживачу олакша рад и укаже на потешкоће са којима ће се суочити.

Најпре је потребно указати на примарну функцију и карактер самих књига, који је у свом зачетку уско везан за припадање одређеној верској конфесији, односно евиденцију одређеног канонског чина (крштења, венчања и миропомазања). То у праски значи да су на самом почетку вођења евиденција свештеници примарно бележили податке у вези са самим чином. За новорођено дете обавезно су уписивани датум и место обављања обреда крштења, име кума, његово место пребивалишта и име свештеника који је чин крштења обавио, као и његова парохијска припадност. Тако се неретко дешавало да сам датум рођења детета буде изостављен. Постоји велики број оваквих примера. Овде ћемо навести упис крштења Јована Стејића, где је наведено да је он син Антонија Живанова и Јелисавете, да је крштење обављено у Цркве св. Апостола Петра и Павла у Араду, 6. октобра 1802. године.⁴¹ Овакав образац задржао се све до педесетих година 19. века. Свакако је битно нагласити и да се датуми по којима се евиденције воде везује за јулијански календар све до 1919. године, када званична државна администрација почиње да користи грегоријански календар. Потребно је напоменути да свештеници почињу да бележе датуме по оба календара и да су грешке могуће: дешава се изостављање грегоријанских датума, па је за утврђивање тачних датума посебно потребно да се приступа обазриво и без претенциозних закључака.

226

Евиденција самог канонског чина најочљивија је у протоколима умрлих у најранијем периоду. Свештеници су готово неизоставно уписивали да је лице опојано, да је миропомазано и да ли се исповедило. Са друге стране, код одојчади коју је смрт задесила пре крштења, имена нису уписивана, док је пракса показала да су врло често изостављена имена родитеља, што представља јасан недостатак и за другу врсту истраживања.

Приметно је да свештеници у овом првом периоду евиденције лица за које се упис врши јасно дефинишу према друштвеном положају. О лицима са вишег положаја друштвене лествице могу се пронаћи детаљнији уписи на маргинама формулара, док се код уписа људи из нижих друштвених слојева поједини ближи подаци (попут занимања) често изостављају.

Када је државна штампарија у другој половини 19. века успоставила монопол на штампање црквених матичних књига, формира се јединствен образац са јасно профилисаним захтевима и упитима које свештеници морају да унесу. Такав образац знатно је унапредио уписивање и обогатио садржај који се односи на уписана лица. Међутим, недостатак информација и даље је зависио од личног приступа, елоквентности и/или пимености самих свештеника који су уписе вршили.

Други веома значајан сегмент са којим се истраживачи суочавају, а који може представљати својеврсну препреку, односно ограничење, јесте језик/писмо које се користило приликом уноса података. Осамнаести век Срби су дочекали са два језичка израза, српскословенским и народним језиком. Руска редакција старословен-

⁴¹ Архив Српске цркве Светих апостола Петра и Павла у Араду (Румунија), *Српска православна црквена општина арадска*, Протокол крштених бр. 8 (1798–1809), лист 34.

ског најизраженије је примењивана у текстовима са световним садржајем, као и вођењу црквених протокола. Током периода који је обележен борбом за реформу српског језика и писма у првој половини 19. века, црквене матичне књиге писане су црквенословенским, те је познавање одређених правила тог писма неопходно за генеалошка истраживања. Током друге половине 19. века у званичну употребу ушло је Вуково реформисано писмо, тако да Државна штампарија штампа обрасце црквених матичних књига од 1882. године управо овим реформисаним писмом. Отпор према Вуковој реформи приметан је у црквеним круговима и након његове званичне победе. Он је лако уочљив на примеру црквених матичних књига које поједини свештеници и даље уписују употребом црквенословенског писма или одређених карактера руске редакције.

У поступку истраживања породичних историја посебан сегмент представља генеза породичних презимена, било да се ради о већинском српском становништву, странцима или припадницима националних мањина. Српска презимена имају свој развојни пут у различитим срединама све до установљавања сталних презимена за време кнеза Александра Карађорђевића 1851. године. Недостатак матичних књига огледа се у немогућности идентификација тих промена на основу самих уписа. Уколико је долазило до промена презимена из генерације у генерацију, не можемо да дођемо до потврде сродства само на основу уписа. У случају да је породица из било ког разлога у неком тренутку променила презиме, јасну потврду, тј. упис те промене тешко да ћемо пронаћи у матичним књигама. Специфичност представља и упис странаца који су се временом асимилovali. Дешавало се да свештеник, вероватно услед недостатка података, креира одређени упис који се касније усталио, али који онемогућава да се утврди претходно стање. Као пример може послужити упис Антонија Руса, који је био руске националности.⁴² Његово право презиме остаје неутврђено јер су у другом колону његова деца Русићи, Русовићи и слично.

У контексту уписивања несрпског живља посебно би требало скренути пажњу на уписе припадника ромске националности. Са овом проблематиком срећу се и ромске породице, али и истраживачи који се баве ромском историјом. Примера ради, за одређена лица свештеници су уносили етничку одредницу *Циганин*, док за поједина то нису чинили, премда су лица у неким другим документима на овај начин евидентирана.⁴³ Очигледно да није постојала обавеза оваквог уписивања, али управо она значајно отежава проучавање прошлости ромских породица.

Још једна важна карактеристика матичних књига на које рад жели да скрене пажњу сагледана је из перспективе женске, односно родне историје. Истраживачи који би се бавили породичном историјом а који би значајну пажњу посветили женским лицима, наишли би на одређена ограничења. Наиме, у првој половини 19. века честа је појава неуписивања одређених одредница за женска лица (образовање,

⁴² Ризница Старе цркве у Крагујевцу, *Матична књига венчаних Храма Сошествија Свјатаго Духа (1823–1836)*, лист 142.

⁴³ Пример је Радован Васић, дечак који је стрељан 21. октобра 1941. године у Шумарицама. Њега у евиденцијама крагујевачких цркава нема, премда се у *Уписници* Мушке реалне гимназије за школску 1941/1942. годину на основу података јасно види да је у питању дечак ромске националности.

занимање...),⁴⁴ као и њихово евидентирање кроз патрониме, било да је у питању супруга или кћерка. Крајем 19. и почетком 20. века уписи доносе богатије садржаје и за женска лица, али се мора напоменути да се, као и код мушкараца, најчешће срећу у вишим друштвеним слојевима. У циљу својеврсне допуне и/или провере података добијених из матичних књига могу се користити пописи становништва које чува Државни архив Србије. У овом контексту посебно би требало поменути Попис из 1863. године чија се предност огледа у чињеници да су пописани сви чланови домаћинства и да су презимена већ устаљена. Ово је уједно и прилика да се укаже на начин коришћења раритета архивалија и оштећених докумената и књига: према *Правилнику о условима и начину коришћења архивске грађе и библиотечног материјала* који је издао Архив Србије, ова категорија грађе се не издаје, већ се „уместо њих користе фотокопије, микрофилмови, скенови или на други начин репродуковани материјал“.⁴⁵ На тај начин истраживачи су упућени да користе извор у другом облику, што нас може навести на питање колико се старија категорија корисника у овоме сналази. Уколико изузмемо искуство Државног архива, које је по многим параметрима тешко упоредиво са мањим, локалним архивима, занимљиво је указати на резултате истраживања Стевана Мачковића из Историјског архива Суботице. Анализа поддомена овог Архива (<http://e-arhiva.suarhiv.co.rs>), на коме се до краја 2014. године налазила *Збирка матичних књига* три вероисповести, указала је да је просечни истраживач овог портала имао 68, односно да је најмлађи имао 17, а најстарији 82 године.⁴⁶ Оваква искуства умногоме охрабрују архиве пред којима се налазе изазови дигитализације да ће и старији корисници релативно лако и брзо савладати коришћење грађе на нетрадиционални начин, односно у дигиталном формату.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – ДИГИТАЛНА ПЕРСПЕКТИВА

У завршном делу рада желимо да скренемо пажњу на актуелни процес дигитализације у корелацији са Збирком матичних књига ИАШК. Премда дигитални носач информација представља императив савременог друштва, за архиве као институције примарна су два циља дигитализације грађе: њена заштита и очување, као и повећање степена доступности. Као што је већ указано, захваљујући финансијској подршци Министарства културе и информисања, у ИАШК су извршени дигитализација и микрофилмовање укупно 230 књига, од чега стотину књига припада Старој и Новој цркви крагујевачкој. Међутим, требало би напоменути да је овај процес извршен у складу са Правилником о ближим условима за дигитализацију културног

⁴⁴ Пример је Матична књига венчаних за 1823. годину, у којој су евидентирани као младожења Радоња Арнаутин, житељ крагујевачки, и Аника, без икаквих додатних информација. Ризница Старе цркве у Крагујевцу, *Матична књига венчаних Храма Сошествија Свјатаго Духа (1823–1836)*, лист 21..

⁴⁵ *Правилник о условима и начину коришћења архивске грађе и библиотечног материјала* (2020), <https://arhivsrbiye.rs/public/source/pravilnik-koriscenje-arhivske-gradje-2020.pdf> (приступљено 25. новембра 2021)

⁴⁶ Stevan Mačković, *Iskustva sa e-istraživanjem u građi Istorijskog arhiva Subotica*, Tehnični in vebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci, 2015, 383-391.

наслеђа,⁴⁷ али да се пред дигитализованом грађом налази процес уклађивања са захтевима АРХИС-а.

Уколико сагледамо општи циљ дигитализације архивске грађе може се рећи да је он у ИАШК тек делимично остварен. Матичне књиге цркава крагујевачких теоријски су заштићене од физичког хабања и фреквентног коришћења, ниво њихове доступности би требало да је повећан али нас пракса, нажалост, демантује. На првом месту требало би указати на то да фотографисање и скенирање грађе не представља крај процеса дигитализације. Неопходно је применити све заштитне мере у циљу потврде аутентичности и припадности документа фонду и одређеној установи како би се материјал заштитио од евентуалних злоупотреба (неовлашћена дистрибуција, плагирање, интерполација и сл.). Такође се подразумева да установа има техничке капацитете, као и едуковане запослене за употребу и обраду дигитализоване грађе. Нажалост, ИАШК корисницима није обезбедио могућност коришћења дигитализованих матичних књига ни у самој установи, као ни на веб-платформама. Сукоб теорије и праксе највидљивији је управо на овом примеру, где дигитализовани материјал постоји, али се корисницима и даље износе оригиналне матичне књиге. Архивски информациони систем (АРХИС) обезбедиће како видљивост културне баштине на интернету, тако и њено адекватно коришћење, али је потребно напоменути да се и овде динамика разликује у зависности од самих установа.

Иако корисници де факто немају прилику да користе конкретну грађу у дигитализованом формату, оправдано се намеће бојазан у виду евентуалних препрека при коришћењу исте. Евиденција установе показала је да су корисници углавном старији људи који слабије познају рад на рачунару. Хипотетички, установа би требало да определи одређени број запослених који би помагали корисницима у овом процесу. Сходно томе да је један запослени најчешће на релацији депо-читаоница, потребно је да се у Читаоници налази радник који би могао да помогне корисницима који би имали евентуалних техничких проблема. Искуство ИАШК је такво да су истраживачи матичних књига неретко и људи скромнијег формалног образовања и познавања рада на рачунару, тако да би, са етичке стране, било корисно обезбедити им одређену подршку. Са друге стране, млађи истраживачи, сходно савременим техничко-технолошким достигнућима, неретко очекују да имају приступ дигитализованој грађи која ће им у одређеној мери убрзати истраживање. Овде је свакако важно напоменути да ограничења самог извора опстају – без обзира на формат у коме је пред истраживачем. Искуство из праксе сведочи да се млађе генерације, које нису имале сусрет са архивском грађом, неретко брже обесхрабре како због немогућности електронске претраге, тако и због количине самог материјала. Свакако да радници архива на све начине подстичу и мотивишу млађе кориснике, али је потребно посветити додатну пажњу едукацији потенцијалних корисника фондова у ма ком формату. Притом је потребно нагласити да међу млађим корисницима свакако постоје и они који предано врше своја истраживања, без обзира на то у ком се формату грађа пред њима налази.

⁴⁷ Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа, Службени гласник Републике Србије, 76/2018.

Дигитализација неминовно представља процес кроз који све архивске установе морају проћи, али колико ће он бити дуг и изазован у приличној мери зависи од локалних самоуправа којима архиви припадају. Вишегодишња пракса локалне самоуправе према ИАШК довела је ову установу у прилично незавидан положај. Са рекордно ниским бројем запослених на неодређено време услед забране запошљавања и одласка радника у пензију, као и са нерешеним проблемом простора, основна делатност ИАШК практично је доведена у питање. Све учесталије потребе администрације и грађанства отежавају свакодневну радну динамику установе, те се процес дигитализације чини још изазовнијим. У већини случајева, реализација многих захтева суштински се своди на индивидуалне способности и ентузијазам самих архивских радника.

РЕЗИМЕ

У раду су представљене основне карактеристике генеалогског метода и приступа који се мењао кроз историју. Међутим, у фокусу се налазе матичне књиге цркава крагујевачких као део Збирке матичних књига Историјског архива Шумадије, преко чије се анализе преламају многа значајна питања. На примеру матичних књига Старе и Нове цркве крагујевачке у раду се указује на целокупан принцип истраживачког приступа корисника грађе. Најпре је важно указати да је у светлу нових истраживања поуздано утврђено да су у Цркви Крагујевачкој Сошествија Свјатаго Духа, познатој и као Стара или Милошева црква, вођени протоколи рођених и венчаних од 1823. године, што наводи на претпоставку да су свештеници већ након 1816. године и на простору испод Саве и Дунава у много већој мери водили евиденције рођених, венчаних и умрлих на нивоу парохија него што се то до сада претпостављало.

Статистички подаци које поседује Служба за заштиту грађе у архиву указују да је за период 2012–2020. године нешто мање од половине укупног броја нових корисника ИАШК (44,5%) заправо потраживало и истраживало матичне књиге у циљу реконструкције својих породичних историја. Евиденција такође пружа детаљнији увид у профил просечног истраживача. Посебна пажња посвећена је ограничењима са којима се суочава потенцијални корисник поменутих матичних књига. Као најзначајнији проблеми анализирани су непознавање језика/писама, проблеми са утврђивањем презимена, специфичности уписа несрпског становништва, као и ограничења приликом истраживања матичних књига из родне перспективе. У завршном делу рада истиче се сукоб теорије и праксе архивистичке делатности кроз функционисање Историјског архива Шумадије у Крагујевцу. Недовршен процес дигитализације, односно примене дигитализоване грађе, упућује на неопходност сарадње и већег разумевања, као и ангажовања надлежних институција.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

- Архив Српске цркве Светих апостола Петра и Павла у Араду (Румунија), *Српска православна црквена општина арадска*, Протокол крштних бр. 8 (1798–1809)
- *Записник о преузимању грађе* бр. 04-953 од 20. маја 2019. године
- *Записник о преузимању грађе између ИАШК и НОО одељење за унутрашње послове* бр. 03-4730/1-63 од 26. марта 1963. године
- *Записник о преузимању грађе између ИАШК и Општине Лапово* од 9. септембра 1954. године
- *Записници о преузимању грађе* бр. 04-721 од 23. децембра 1988. и 17. маја 2019. године
- Ризница Старе цркве у Крагујевцу, *Матична књига венчаних Храма Сошествија Свјатаго Духа* (1823–1836)
- ИАШК, Фонд Прве крагујевачке гимназије, *Уписница* Мушке реалне гимназије за школску 1941/1942. годину

Литература:

- Burguiere, Andre. *La Mémoire Familiale du Bourgeois Gentilhomme: Généalogies Domestiques en France aux XVIIe et XVIIIe Siècles*, <https://www.cambridge.org/core/journals/annales-histoire-sciences-sociales/article/abs/la-memoire-familiale-du-bourgeois-gentilhomme-genealogies-domestiques-en-france-aux-xvii-et-xviii-siecles/9BDF06F2EE052DCAD5F8B89641339161> (приступљено 30. 6. 2021)
- Cox, Richard J. *Genealogy and Public History: New Genealogical Guides and Their Implications for Public Historians*, *The Public Historian* 6-2, Oakland, 1984, 89-96.
- Crowley, Una. *Genealogy, method*, *International Encyclopedia of Human Geography* (Eds. Rob Kitchin and Nigel Thrift), Elsevier, Amsterdam, 2009, 341-344.
- Cvetković, Slobodanka. *Izvori za genealoška istraživanja na Internetu na prostoru bivše SFRJ*; *Glasnik arhiva i arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, II Kongres arhivista Bosne i Hercegovine (sa međunarodnim učešćem), 5-7. jun 2013, Bihać, XLIII/2013, Sarajevo, 2013, 165-183.
- Foucault, Michel. *The Political Technologies of Individuals*, *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault* (Eds. Luther H. Martin and Huck Gutman) The University of Massachusetts Press, Massachusetts, 1988, 145-162.
- Friedrich, Markus. *The Birth of the Archive: History of Knowledge*, Michigan, 2018.
- Fuko, Mišel. *Niče, genealogija, istorija y: Mišel Fuko – Spisi i razgovori* (ur. Mladen Kozomara), Fedon, Beograd, 2010, 59-88.

- Kolarić, Ivan M. *Charismarhia of the Nemanjić dynasty*, Sociološki pregled, Beograd, 1996, 513-548.
- Kuljić, Todor. *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd, 2006.
- Lehman, Christoph. *Chronica der Freyen Reichs Stadt Speyer*, Frankfurt, 1612.
- Mačković, Stevan. *Iskustva sa e-istraživanjem u građi Istorijskog arhiva Subotica*, Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci, 2015, 383-391.
- Marinković, Dušan; Ristić, Dušan. *Genealoška analitika kao kvalitativna metodologija*, Zbornik radova sa XXVI naučne konferencije Pedagoška istraživanja i školska praksa Instituta za pedagoška istraživanja, Beograd, 2021, 12-16.
- Public Services Quality Group of the National Council on Archives, *Survey Of Visitors To British Archives 2002, National Report Weighted Regional & UK Report*, <https://www.archives.org.uk/what-we-do/archive-surveys.html> (приступљено 27. 6. 2021)
- Public Services Quality Group of the National Council on Archives, *Survey Of Visitors To British Archives 2004, National Report Weighted Regional & UK Report*, <https://www.archives.org.uk/what-we-do/archive-surveys.html> (приступљено 27. 6. 2021)
- Public Services Quality Group of the National Council on Archives, *Survey Of Visitors To British Archives 2006, National Report Weighted Regional & UK Report 2008*, <https://www.archives.org.uk/what-we-do/archive-surveys.html> (приступљено 27. 6. 2021)
- Rehtmeyer, Philipp Julius. *Antiquitates Ecclesiasticae Inclytæ Urbis Brunsvigæ*, <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10005493?page=5> (приступљено 28. 6. 2021)
- Rosenzweig, Roy and David Thelen. *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*, New York, 1998.
- Shown Mills, Elisabeth. *Genealogy in the 'Information Age': History's New Frontier*, National Genealogical Society Quarterly 91, Washington, 2003, 260-278.
- Tucker, Susan. *Doors Opening Wider: Library and Archival Services to Family History*, Archivaria 61, Ottawa, 2006, 127-158.
- Wood, Helen. *The Fetish of the Document: An Exploration of Attitudes towards Archives*, New Directions in Archival Research (Eds. Margaret Proctor and Chris P. Lewis) Liverpool University Centre for Archive Studies, Liverpool, 2000, 20-48.
- Woolf, Daniel R. *The Social Circulation of The Past: English Historical Culture 1500–1730*, Oxford, 2003.

- Арсић, Мирољуб. *Црквене матичне књиге у законским прописима Кнежевине Србије*, Архивски преглед 1/4, Београд, 2000, 52-59.
- Бенмасур, Јасмина. *Управноправни аспект матичних књига и њихов значај у доказном управном поступку* (докторска дисертација: Универзитет Џон Незбит), Београд, 2016.
- Грујић, Радослав. *Први кораци увођења црквених матица код Срба*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, књ. VII, Нови Сад, 1934, 327.
- Живковић, Јасмина. *Заштита црквених матичних књига као дела културне баштине Србије (упоредна анализа стања у матици и дијаспори)*, <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/zastita-arhivske-grade-van-arhiva/69-s-in-ziv-vic-z-sh-i-cr-v-nih-icnih-njig-dl-ul-urn-b-sh-in-srbi-up-r-dn-n-liz-s-nj-u-ici-i-di-sp-ri> (приступљено 24. 6. 2021)
- *Књига истраживача Архива Србије*, књ. 1, 1901–1933 (приредила Рељић Јелица), Београд: Архив Србије, 2018.
- *Књига истраживача Архива Србије*, књ. 2, 1934–1939 (приредила Рељић Јелица), Београд: Архив Србије, 2018.
- *Књига истраживача Архива Србије*, књ. 3, 1940–1945 (приредила Рељић Јелица), Београд: Архив Србије, 2020.
- Марсенић, Милош М. *Црквене Матичне књиге као извори демографских података локалне заједнице*, Баштина 44, Приштина-Лепосавић, 2018, 183-186.
- Мачковић, Стеван. *О структури и профилу корисника архивске грађе у Историјском архиву Суботица (2005-2008)*, *Ex raponia* 14, Суботица, 2010, 5-11.
- Петровић, Мита. *Финансије и установе обновљене Србије*, Београд, 1897.
- Радовановић, Бориша. *Споменица Историјског архива Шумадије у Крагујевцу 1952–2002*, Крагујевац, 2002.
- Цветковић, Слободанка. *Црквене матичне књиге у Историјском архиву Пожаревац: преузимање, смештај, обрада и коришћење*, Археон: часопис архива Војводине 3, Нови Сад, 2020, 129-148.

Slavko STEPANOVIĆ

**Kragujevac Churches' Registers
as Sources for Genealogical Research
(Possibilities and Limitations) – Selection
from the Collection of Civil Registers
of the Historical Archives of Šumadija,
Kragujevac**

234

Summary

In this work, the basic characteristics of the genealogical method and approach that changed throughout history are presented. However, in the focus of the work are Kragujevac churches' registers as part of the Collection of civil registers of the Historical Archives of Šumadija, through which the analysis of many important questions are being treated. At the example of the registers of Kragujevac's Old and New church, the whole principle of the research approach by the user of the material is presented. It is important to point out that, in the light of new research, it is determined reliably that in the Descent of the Holy Spirit Church, known also as the Old or Miloš's Church, were kept records of births and marriages from 1823 which leads us to assume that the priests in the area below the Sava and Danube after 1816 were keeping records of births, deaths, and marriages at the parish level to a greater extent than it was thought before.

Statistical data of the Service for protection of materials in the archives indicate that for the period from 2012 to 2020, a little less than the half of the total number of new users of the Historical Archives of Šumadija, Kragujevac (44, 5%), requested and research civil registers in order to reconstruct their family histories. The data also presents detailed insight into the profile of the average researcher. This paper gives special attention to limitations the potential user of the above said registers encounters. The most significant problems are analysed such as the lack of knowledge of the language/script, problems in determining the surnames, specifics in making entries of non-Serb population, so as limitations regarding research of registers from gender perspective. In the final part of the paper, the conflict between theory and praxis of archival activity through functioning of the Historical Archives of Šumadija, Kragujevac is being discussed. The unfinished process of digitisation, that is – application of the digitised materials, suggests the necessity of cooperation and greater understanding, so as engagement of all relevant institutions.